

Pleskalová, Jana

Nejstarší česká antroponyma se sufixem -k

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1995, vol. 44, iss. A43, pp. [75]-80

ISBN 80-210-1192-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100997>

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA PLESKALOVÁ

NEJSTARŠÍ ČESKÁ ANTROPONYMA SE SUFIXEM –K

Z nejstaršího období češtiny pochází několik antroponym, u nichž můžeme s jistými výhradami vyčlenit sufix –k. Tyto antroponymické struktury se vyskytly jako bohemika v latinských textech z 10. – 1. poloviny 13. století. Patří k prvním českým slovům historicky doloženým, neboť z uvedeného období se nedochovaly souvislé české texty.

Antroponyma byla zapsána tzv. primitivním pravopisem. Jsou rekonstruována k době jejich nejstaršího zápisu, odpovídají tedy fonologickému systému češtiny 10.–13. století (podrobněji viz Pleskalová, 1993). – Srovnávací antroponymický materiál slovanský a český (zahrnující též staročeská antroponyma ze 14. a ze začátku 15. století) i případné výklady některých antroponym čerpáme z monografie J. Svobody Staročeská osobní jména a naše příjmení (1964). Z hlediska své struktury představují antroponyma s hypokoristickým formantem –k zařazující k o–kmenům mužského rodu značně problematickou skupinu.

Již původ sufixu není příliš jasný. Svoboda (1964, s. 131) upozorňuje, že podobně tvořená antroponyma jsou doložena pouze v srbocharvátštině (*Stako* – *Stanimir*). Snad se tedy sufix –k uplatňoval už v praslovanštině. Český slovo-tvorný typ se sufixem –k se dále vyvíjel na pozadí sufixů –(e)k, –ik, jejichž vokály *e*, *i* mohly být v důsledku postupně se prosazujícího mechanického tvoření antroponym považovány někdy za součást antroponymických základů: *Sul'ík* < *Sul'islav*, *Bolek* < *Bo'leslav*, *Sd'ík* < *Sd'islav* apod.

V nejstarším období češtiny se formant –k uplatňoval jen zřídka. Odvozoval hypokoristické formace od antroponym domácích i přejatých. Připojoval se výhradně k jednoslabičným zkráceným základům struktury konsonant + vokál. Protože stejným hláskovým skupením začíná více antroponym různých slovo-tvorných typů, nelze většinou konkrétní fundující útvar stanovit. Z těchto důvodů považujeme všechny formace se sufixem –k za antroponyma desubstantivní, i když obsahují zkrácený základ adjektivní nebo verbální. Slovo-tvornou analýzu dále komplikuje fakt, že pro většinu antroponym s předpokládaným sufixem –k máme k dispozici jediný doklad zapsaný nejednoznačným primitivním pravopi-

sem. Některé formace zde uváděné nebyly doloženy přímo, nýbrž byly rekonstruovány z jiných antroponym jako jejich předpokládané fundující útvary.

Pro nedostatek spolehlivého materiálu zůstává naše analýza ve většině případů nejednoznačná; proto zařazujeme k slootovornému typu se sufixem *-k* pouze ta bohemika, u nichž nelze uvažovat o jiné, pravděpodobnější rekonstrukci a fundaci. Všechna zde uváděná antroponyma byla doložena z pozdějšího období staré češtiny nebo alespoň jako základ toponym.

Antroponymum *P'ek* rekonstruované z *P'eček* patrně vychází z přejatého osobního jména *Petr*. Existují totiž listinné doklady, v nichž je pod jmény *Petr* i *Peček* uváděna jedna a táž osoba (Svoboda, 1964, s. 34). Jako bohemikum byla doložena i podoba *P'eka*.

Antroponymum *Vok* bylo patrně odvozeno od některého antroponyma začínajícího hláskovou skupinou *Vo-* (*Vojt'ěch*, *Vojslav*), ale nemůžeme vyloučit ani druhý výklad, který pokládá antroponymum *Vok* za výsledek adaptace německého osobního jména *Woco* (Liewehr, 1926, s. 30).

Zápis *Geco* (falzum z 12. stol.) lze rekonstruovat jako *Gek* (< *Gebhart* apod.), nebo jako *Jěk*. Druhou rekonstruovanou podobu by bylo možno spojit se staročeským (dále stč.) onomatopoickým slovesem *jěčěti*, srov. stč. *jěk* 'nářek' a bohemikum *Pláč*. Druhá možnost rekonstrukce je sice méně pravděpodobná, ale je podporována dvěma argumenty. Antroponymum *Gek* je jediným antroponymem s předpokládaným sufixem *-k*, které není doloženo z pozdějších období staré češtiny. Tento antroponymický základ nenacházíme ani v toponymech. Dále je pozoruhodné, že onomatopoická slova připadají v úvahu jako alternativní fundující útvary u více antroponym s předpokládaným sufixem *-k*.

Zápis v podobě *Quek* rekonstruujeme jako *Kv'ěk/Kv'iek*. Antroponymum lze odvodit od některého antroponyma se základem *kv'ět*, srov. např. *Kv'ět*, *Kv'ětek*. Zápis primitivním pravopisem umožňuje též rekonstrukci *Kv'iek*, kterou bychom mohli – obdobně jako v případě rekonstruované podoby *Jěk* – spojit s onomatopoickým slovesem (stč. *kviekati*, *kvíkati*).

Antroponymum *Vřk* (rekonstruované z dokladu *Verc*) dovoluje opět fundace stejného typu jako dvě antroponyma předchozí. Mohlo být odvozeno od zkráceného antroponymického základu *Vř-/Vr-* (*Vřchoslav*, *Vrat'islav* apod.), nebo od staročeského onomatopoického slovesa *vrknúti* 'zavrčēt, ceknout'.

Několik fundujících útvarů připadá v úvahu u antroponyma zapsaného v jediném dokladu jako *Cik*. Rekonstrukce *Čik* by umožnila spojit toto osobní jméno s antroponymem *Čila*, popř. s jiným osobním jménem začínajícím touto slabikou. Pokud bychom předpokládali asibilovanou výslovnost *t' > c'* (málo pravděpodobné – doklad pochází z r. 1115, ale jedná se o falzum ze 13. století), mohli bychom uvažovat o fundujících antroponymech se základem *T'ich-* (Svoboda, 1964, s. 129, 131, uvádí *Tich* i *Tik*). V případě těchto fundujících antroponym by patřila antroponyma k sledovanému slootovornému typu s formantem *-k*. – Vedle útvarů *Tik*, *Tich* je doloženo z období do začátku 15. století

ještě antroponymum *Cik*. Svoboda (1964, s. 131) je považuje za příjmi utvořené z citoslovce. Citoslovečného původu je patrně i onomatopoické slovo *čik* 'piskoř', doložené z více slovanských jazyků, ale v češtině pouze z východomoravských nářečí (Machek, 1971, s. 102). Za nejpravděpodobnější pokládáme výklad první, tj. odvození sufixem *-k* od antroponyma začínajícího slabikou *Či-/Či-*, např. *Čila*, neboť je doloženo již v nejstarším období češtiny.

Antroponymum *Pr'ěk* nebylo doloženo v nejstarším období češtiny přímo, nýbrž bylo patrně fundujícím útvarům bohemika *Pr'ěčen*. Představuje hypokoristickou obměnu některého antroponyma s prefixem *Pr'ě-* (*Pr'ěslav...*). – Podobně antroponymum *Vlak* bylo pouze rekonstruováno z bohemika *Vlaken* stejně zapsaného primitivním pravopisem. Bylo asi odvozeno z některého složeného osobního jména se substantivním komponentem *-vlad-*, *-vlast-* (*Vlad'im'ir*, *Vlast'ibor*). Antroponymum zapsané jako *Krec* rekonstruujeme jako *Kr'ek* a na základě existujícího staročeského apelativa *křek* 'malý keř' považujeme tuto formaci za deapelativní. V onomastické literatuře je však v případě tohoto antroponyma dáována přednost výkladu, který předpokládá odvození sufixem *-k* ze zkráceného antroponymického základu *Křě-* < *Kr'ě-* (*Křěsislav* apod., Svoboda, 1964, s. 130). – Rovněž antroponymum *Bok* (pouze rekonstruované z *Boček*) bychom mohli považovat za formaci odvozenou sufixem *-k* od zkráceného antroponymického základu *Bo-* (*Boguslav...*). Vzhledem k nepatrnému množství bohemik, u nichž můžeme bezpečněji stanovit sufix *-k* (*P'ek*, *Čik/T'ik*, *Pr'ěk*, *Vlak*, snad i *Vok*), nelze vyloučit ani fundaci apelativem, srov. stč. *bok*, bohemikum *Leb* a stč. antroponyma *Břuch*, *Holeno* 'holeň', *Hrdlo*, *Kost*, *Krk*, *Lokétek*, *Noha*, *Zub*, *Žaludek* (Svoboda, 1964, s. 195). Je však velmi pravděpodobné, že na pozadí slovotvorného typu se sufixem *-k* bylo případně deapelativní antroponymum *Bok* později přehodnoceno v hypokoristickou obměnu jiných antroponym se základem *Bo-*.

Při odvozování nejstarších českých antroponym ze substantivních základů se nejvíce uplatňovaly slovotvorné typy se sufixy *-(e)k* (*Janek*), *-k(a)* (*Helka*), *-ik* (*Gost'ik*), *-ic'* (*Dřžislav'ic'*) motivačně navazující na apelativní slovotvorné typy s deminutivními sufixy *-(e)k*, *-k(a)*, *-ik*, s patronymickým sufixem *-ic'* a přechylovacím sufixem *-k(a)*. Produktivní byly ještě slovotvorné typy reprezentované sufixy *-en* (*Vojen*), *-š* (*Ruš*), *-'äta* (*Jur'äta*), jež měly už od dob praslavských funkci hypokoristickou.

Z nejstaršího období češtiny byla též doložena řada antroponym, která náležela k různým, zcela ojediněle zastoupeným slovotvorným typům. Jeden z těchto sporadicky zastoupených typů tvoří antroponyma se sufixem *-k*. Na základě jedné z alternativních fundací lze k tomuto slovotvornému typu zařadit zhruba 10 antroponym, ale bez výhrad můžeme stanovit formant *-k* pouze v případě antroponyma *P'ek* a rekonstruovaných antroponym *Vlak*, *Pr'ěk*. U dalších osobních jmen *Vok* a *Gek* je slovotvorná analýza ve prospěch sledovaného typu částečně zpochybněna existencí německého osobního jména *Woco* a předpokla-

dem, že i zápis *Geco* by se mohl vztahovat na přejaté antroponymum, popř. na deapelativní antroponymum (*Jěk*) obsahující *-k-* ve svém odvozovacím základu. Homonymie antroponym *Kr'ěk/Kv'iek*, *Vĵk*, *Čik/C'ik*. snad i *Jěk* se staročeskými onomatopoickými základy zakončenými konsonantem *-k* také narušuje jednoznačnou slovtvornou analýzu antroponymických struktur zakončených konsonantem *-k*, tj. zkrácený antroponymický základ + sufix *-k*. Osobní jména *Kr'ek*, *Bok* (přednostně v onomastické literatuře považovaná za deantroponymické formace se sufixem *-k*, viz Svoboda, 1964, s. 131) lze přímo spojit se staročeskými apelativy *křek* a *bok*. Zatímco my projevujeme jisté pochybnosti o úloze a postavení tohoto slovtvorného typu v nejstarším období češtiny, poukazující na nedostatek formací jednoznačnější struktury, představuje Svoboda (1964, s. 131, 1946, s. 20–29) antroponyma s formantem *-k* v období 14. století jako homogenní slovtvorný typ. Upozorňuje, že zkrácená antroponyma s příponami *-k*, *-č* mívají často paralelní formace se sufixy *-ch*, *-š*. Jedná se tedy o čtyři slovtvorné prostředky, které se uplatňují při tvoření antroponym ze zkrácených antroponymických základů. Svá tvrzení opírá o antroponyma doložená z období do začátku 15. století. Jisté se tu objevují také antroponyma, která byla zachycena až v pozdějších opisech datovaných do začátku 15. století, která celkovou situaci poněkud zkreslují.

Na základě předpokládaného paralelního tvoření (*Bach*, *Bašek*, *Bachek* – *Bač*, *Baček*, *Bak*...) pak Svoboda upřednostňuje u antroponym zakončených konsonanty *-k*, *-č*, *-ch* analýzu zařazující tato antroponyma do slovtvorných typů se sufixy *-k*, *-č*, *-ch*... Toto pojetí v onomastické literatuře převládá.

Mnohé z uváděných formací jsou však homonymní s apelativy (*Hoch*, stč. *hoch*), popř. připomínají zkrácené podoby jiných antroponym (*Vik* – *Viktor*).

Tento rozpor mezi naším a Svobodovým přístupem k antroponymům zakončeným na *-k* je dán charakterem analyzovaného materiálu. Náš materiál se opírá výhradně o bohemika a toto důsledné zaměření na nejstarší období češtiny nám dovoluje sledovat počátky vývoje jednotlivých slovtvorných typů. Analýza tohoto nejstaršího českého jazykového materiálu ukazuje, že původní antroponymické slovtvorné typy byly těsně spjaty s apelativními typy slovtvornými s homonymními formanty. Např. u nejstarších antroponym deadjektivních výrazně převládala motivace „charakteristika pojmenovávané osoby na základě její vlastnosti“ (srov. bohemikum *Gřdoň* a stč. *hrdoň* 'hrdý člověk'), u nejstarších deverbálních antroponym pak obdobně „charakteristika pojmenovávané osoby na základě jisté činnosti“ (srov. bohemika *Hovora*, *U'ěšen* a stč. *hovora* 'kdo rád hovoří'). Deapelativní antroponyma často vznikala na základě nejrůznějších metaforických a metonymických souvislostí pojmenovávané osoby s určitým objektem nebo jevem (srov. bohemikum *Kr'ek* a podobně motivovaná antroponyma *Dúbrava*, *Chr'ěn*, *Kv'ět*, *Kal'ina*...), a proto je nutné přihlížet při slovtvorné analýze k homonymním apelativům. Mechanické tvoření hypokoristik nebylo ještě v nejstarším období češtiny plně rozvinuto; uplatňovalo se přede-

vším u desubstantivních antroponym, kde produktivní antroponymické sufixy –(e)k, –ík s původní funkcí deminutivní vytvořily pro tento mechanický proces vhodné podmínky. S antroponymickými adjektivními a verbálními základy se hypokoristické sufixy spojovaly v nápadně menší míře.

Je tedy velmi pravděpodobné, že zcela ojedinělé formace se sufixem –k (P'ek) spolu s antroponymy, v nichž byl konsonant –k součástí odvozovacího základu, vytvořily předpoklady k dalšímu vývoji tohoto typu, který se mohl stát výraznějším až v období, kdy mělo mechanické tvoření vlastních jmen osobních důležitější roli. Svoboda má sice k dispozici materiál bohatší, ale méně spolehlivý, neboť je poněkud uměle rozmnožen o antroponyma rekonstruovaná z vlastních jmen místních. Např. existenci paralelních antroponymických formací *Dak*, *Dač* opírá o rekonstrukci z jediného toponyma *Dačice*. Materiál antroponym se mu jeví natolik průkazný, že alternativní fundace odsunuje do pozadí (i když je zcela neodmítá). Je to ovšem popis stavu v pozdějším období staré češtiny, kdy v důsledku rozvíjejícího se mechanického tvoření mohla být antroponyma jiného původu dodatečně přehodnocována na zkrácené podoby nejrůznějších antroponym; zkrácený základ představovaný otevřenou slabikou umožňoval totiž ve většině případů přiřadit antroponymum takové struktury k některému antroponymu jinému. Tak by se mohlo např. i přejaté antroponymum *Vok* stát zkrácenou obměnou českých antroponym.

Přes výhrady k výkladům jednotlivých antroponym, u nichž bychom dali – na základě zkušeností s naším materiálem bohemik – přednost výkladu jinému, nepopíráme další vývoj formací zakončených konsonantem –k v těch základních rysech, jak je naznačil Svoboda. Upozorňujeme však, že absence jednoznačných antroponym této struktury v nejstarším období češtiny není jevem zanedbatelným, na který bychom při popisu vývoje slovtvorného typu se sufixem –k nemuseli brát ohled.

Slovtvorný typ se sufixem –k se jistě formoval na pozadí konvertovaných antroponym se základem zakončeným na –k a na pozadí antroponym se sufixy –(e)k, –ík. V nejstarším období češtiny byla jeho existence prokázána jen několika antroponymy. Později – v důsledku prosazujícího se mechanického tvoření hypokoristik – byl slovtvorný typ se sufixem –k rozmnožen o další formace (snad i zásluhou dodatečného přehodnocování antroponym jiného původu v hypokoristické obměny antroponym stejně začínajících – *Bok* < *Bo-huslav*), ale při odvozování desubstantivních antroponym hrál nadále jen podružnou roli.

LITERATURA

- BĚLIČ, J., KAMIŠ, A., KUČERA, K.: Malý staročeský slovník. Praha 1978.
 GEBAUER, J.: Slovník staročeský I (A–J). II (K–N). 2. vyd. Praha 1970.
 LIEWEHR, F.: Die Ortsnamen des Kuhländchens. Liberec 1926.
 MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha 1971.

PLESKALOVÁ, J.: Nejstarší typy českých složených antroponym. In: SPFFBU, A 41, 1993, s. 87–98.

Staročeský slovník 1–20 (Na–povolání). Praha 1968–1993 (slovníková hesla vycházejí postupně v sešitech).

SVOBODA, J.: Příspěvky k studiu českých jmen osobních a místních. Časopis pro moderní filologii, 29, 1946, s. 20–29.

SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha 1964.

Prameny

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805–1197). Ed. G. Friedrich. Pragae 1907; II (1198–1230). Ed. G. Friedrich. Pragae 1912; III, 1 (1231–1238). Ed. G. Friedrich. Pragae 1942; III, 2 (1238–1240). Ed. G. Friedrich et Z. Kristen. Pragae 1962; IV (1241–1253). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Pragae 1965; V, 1 (1253–1266). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Pragae 1974; V, 2 (1267–1278). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Pragae 1981.

Cosmae Pragensis chronica Boemorum. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Ed. B. Bretholz. Berlin 1923. Monumenta Germaniae historica. Nova series, II.

Jména benediktinů Břevnovských za opatování Dluhomilova 1217–1236. Ed. J. Truhlář. Časopis Musea království Českého 59, 1885, s. 269.

Necrologium Podlažicense. Ed. B. Dudík. In: Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte. Brünn 1852, s. 403–428.

DIE ÄLTESTEN TSCHECHISCHEN ANTHROPONYME MIT DEM SUFFIX –K

Einsilbige Anthroponyme mit dem Konsonanten –k im Auslaut werden in der onomastischen Fachliteratur überwiegend als die Formationen angesehen, die mit dem Suffix –k von gekürzten Basen abgeleitet sind. Diese Formationen fungieren als hypokoristische Variationen entsprechender fundierender Anthroponyme. Eine wortbildende Analyse der Bohemica mit dieser Struktur hat jedoch gezeigt, daß die meisten von ihnen ebenso wahrscheinliche alternative Foundationen ermöglichen, und zwar entweder die Foundationen durch fremde Anthroponyme (*Vok < Woco*), oder durch onomatopoische Verben (*Vřk < vrknúti*). Die Wortbildungsanalyse hat erwiesen, daß sehr selten die Fälle sind, wo es sich um den Suffix –k handelt (*P'ek < Petr*).

In der ältesten Periode des Tschechischen wurde also die Existenz des Wortbildungstypus mit dem Suffix –k nur in einzigen Anthroponymen belegt. Später – infolge der mechanischen Bildung von Hypokoristika, die immer mehr zur Geltung kam – wurde der Wortbildungstyp mit dem Suffix –k durch manche weitere Formationen erweitert. In der Ableitung von altschechischen Anthroponymen, die von Substantiven abgeleitet sind, ist er jedoch als unbedeutend anzusehen.